

**ВАРНЕНСКИ СВОБОДЕН УНИВЕРСИТЕТ
„ЧЕРНОРИЗЕЦ ХРАБЪР“**

Нина Кънчева Златева

**Преки чуждестранни инвестиции в
Черноморския регион**

АВТОРЕФЕРАТ

на дисертационен труд за присъждане на образователна и научна степен
„ДОКТОР“

Варна, 2014

**ВАРНЕНСКИ СВОБОДЕН УНИВЕРСИТЕТ
„ЧЕРНОРИЗЕЦ ХРАБЪР“**

Нина Кънчева Златева

**ПРЕКИ ЧУЖДЕСТРАННИ ИНВЕСТИЦИИ В
ЧЕРНОМОРСКИЯ РЕГИОН**

АВТОРЕФЕРАТ

**на дисертационен труд за присъждане на образователна и научна
степен „ДОКТОР“**

Докторска програма „Световно стопанство и МИО“

Научен ръководител: Проф. д-р. Емил Панушев

Рецензенти: 1. Проф. д.ик.н Лилия Каракашева
2. Доц. д-р Георги Чанков

Варна, 2014

Дисертационният труд е структуриран в увод, три глави и заключение, чийто общ обем е 220 страници. В посочените части се съдържат 18 фигури, и 5 таблици. Списъкът с използваната литература наброява 290 източника – български, чуждестранни и интернет сайтове.

Дисертационният труд е обсъден и насочен за защита от катедра „Международна икономика и политика“ към ВСУ „Черноризец Храбър“. Изследванията по дисертационната работа са извършвани във Варненски свободен университет „Черноризец Храбър“ е.

Защитата на дисертационния труд ще се състои на.....г. от.....ч. в.....зала на Варненски свободен университет „Черноризец Храбър“ на заседание на научно жури, назначено със заповед №.....на Ректора на Варненски свободен университет „Черноризец Храбър“.

Материалите по защитата са на разположение на интересувашите се на интернет страницата на Варненски свободен университет „Черноризец Храбър“, www.vfu.bg

1. ОБЩА ХАРАКТЕРИСТИКА НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

1.1 Актуалност на темата

Вниманието към Черноморския регион е обусловено от неговото динамично развитие, сложната реалност, противостоящите външни интереси и отношенията на черноморските държави с останалата част от света. Големият пазар, петролът, газта, транспортните и търговските пътища характеризират неговата значимост в регионален и глобален аспект. Стратегическото местоположение на Черноморския регион – между въглеводородните ресурси на Каспийския басейн и нуждаещата се от енергия Европа са предпоставка за трансфер на каспийския нефт и газ до европейските пазари и регионално икономическо развитие. Това поражда конкуренция за контрол на тръбопроводи, морски пътища и транспортни маршрути, и засилва стремежа за политическото и икономическото влияние в региона.

1.2 Обект и предмет на изследването

Обект на изследването в дисертационния труд са преките чуждестранни инвестиции (ПЧИ) в Черноморския регион.

Предметът на изследването се състои в задълбочен анализ на ПЧИ и инвестиционния климат в Черноморския регион, като е поставен акцент върху регионалната интеграция и влиянието ѝ върху успешното развитие на този процес в условията на криза.

1.3 Обхват и ограничения

Трактовките и дефинициите на понятието „Черноморски регион” са многобройни и за да бъдат избегнати неясноти, в анализа са включени 8 страни от Черноморския регион – 6 от тях са крайбрежните България, Грузия, Румъния, Русия, Турция и Украйна, а останалите – Армения и Азербайджан, участват в изследването предвид сходни процеси и тесните им връзки с държавите, имащи излаз на Черно море.

1.4 Цел и задачи на изследването

Целта на настоящия дисертационен труд е да бъдат очертани възможните пътища за привличане на ПЧИ в Черноморския регион и да бъдат обхванати и анализирани отделни аспекти на икономическата интеграция и нейната роля като стимул за инвестиране.

За реализиране на очертаната цел на изследването в дисертационния труд са поставени следните основни **задачи**:

- Анализ и оценка на политическото и икономическо развитие на региона през последните двадесет години, противоположностите и контрастите, обединяващи признаци и взаимозависимости.
- Изследване на регионалните организации, обхват на работа и цели, инициативи и оценка на дейността им, сегашните и бъдещи възможности за сътрудничество и инвестиции в областта на енергетиката и транспорта.
- Макроикономически анализ на държавите от региона, обвързан с ПЧИ статистика и оценка на инвестиционния климат с акцент върху динамика, структура, водещи отрасли, тенденции, като се направят изводи за ефекта на конвергенцията в управлението на инвестициите и повишаване на техните нива.
- Проучване на възможни сценарии за противодействие на ефектите от финансовата икономическа криза върху инвестициите чрез регионално сътрудничество.
- Оценка на засилените връзки между ЕС и Черноморския регион и тенденциите за бъдещо сътрудничество

1.5 Работна хипотеза на изследването

Активизирането и развитието на процеса на регионална интеграция в Черноморския регион е един от основните стимули за притока на инвестиции и води до ограничаване на неблагоприятните икономически ефекти, породени от кризата.

а) задълбочаването на интеграционните отношения в Черноморския регион на всички нива води до повишаване на размера и качеството на ПЧИ, а това до ускорен и балансиран икономически растеж;

б) от своя страна ПЧИ, осъществени между държавите в региона умножават ефектите на успешното институционално сътрудничество.

1.6 Методология и инструментариум на изследването

За да се постигнат дефинираните цели е избран подход, който следва логиката и структурата на поставените изследователски задачи. Теоретичната и методологическа основа на изследването в **първата част** се гради върху положенията, формулирани в трудовете на чуждестранни и български учени, посветени на научните и практически проблеми в развитието на световната икономика и международните икономически отношения, регионалната икономическа интеграция и ПЧИ.

Различни аспекти на явлението ПЧИ са широко застъпени в трудовете на български учени. Проф. И. Балканска разглежда теория и практика на ПЧИ, притока на инвестиции в България и Югоизточна Европа в контекста на разширяването на ЕС, тяхната динамика, структура, отрасли, факторите и предпоставките за тяхното привличане и техните ограничители. Доц. д-р В. Григорова анализира структурната, иновационна и инвестиционна политики, показателите за оценка на инвестиционната среда. Отделя особено внимание на отрасловата насоченост на ПЧИ в България и най-вече на тези в индустрията и енергетиката. Проф. Лилия Каракашева разглежда същността и специфичните характеристики на международните инвестиционни проекти, интернационализацията на дейността на съвременните компании, ролята на международния маркетинг във фирмената дейност, основните фактори, които влияят на компаниите в международната инвестиционна и бизнес-среда. Проф. Велко Маринов отделя внимание на теоретичните постановки при изясняване на мотивите за инвестиране и систематизира основните теоретични модели на ПЧИ. Анализира взаимната връзка между отвореността на дадена икономика, инвестициите и икономическия растеж.

За обяснението на мотивите за инвестиране в дисертационния труд са представени и приложени традиционни концепции на чуждестранни автори като: теорията за факторната надареност и специфични факторни модели (Маркусен и Венабълс), представители на новата търговска теория; локализационната теория на Вебер; концепцията за пътя на инвестиционното развитие на Дънинг; теорията за икономиката на индустриалната организация на Стивън Хаймър и нейното доразработване от изтъкнатият американски специалист по международна икономика Чарлз Кинделбергър; транзакционният подход на Р. Коуз и съвременният му вариант на Оливер Уилямсон; концепцията за жизнения цикъл на продукта на Р. Вернон и съвременните виждания на М. Портър. Въз основа на теоретичния преглед, който осветлява мотивацията и предпочитанията на чуждестранните фирми са изведени основните насоки на инвестиционните политики и главните фактори, които влияят върху избора на инвеститорите.

Вземайки предвид основния извод от първа глава, че освен размера и потенциала на пазара, състоянието на инвестиционния климат е третата най-важна инвестиционна мотивация., във **втора глава** подробно са анализирани икономическото развитие и общия инвестиционен климат в Черноморския регион. Тази част на дисертацията отговаря на поставените цели и задачи по емпиричен път. За

проследяването на общите макроикономически тенденции и за потоците от ПЧИ в Черноморския регион са използвани официални статистически бази данни на: BSTDB, CIA - The World Factbook, Eurostat, CISSTAT, EBRD, AMECO, UNCTAD, WTO, IMF. Данните са анализирани и представени в таблици и диаграми, в сравнителен план с други региони. Резултатите и изводите от систематизирания емпиричен материал, обхващащ значителен двадесет годишен период очертават общата картина на бизнес-средата в региона, притока на инвестиции и тенденциите и препоръките за бъдещото им развитие.

В третата част на дисертацията е изследвано съвременното разбиране за регионалната интеграция и нейното влияние върху притока на ПЧИ, като тези въпроси са конкретно отнесени към Черноморския регион. При обобщението и систематизирането на теоретичните източници и емпиричните данни за комплексното постигане на определените цели и задачи, приложение намират методите на аналогия и сравнение, на анализ и синтез. Прилаганата методика се основава на качествени и количествени методи за събиране на данни и интерпретиране на получени резултати. Ключов за използвания подход е фокусът върху начина, по който променливите на инвестиционната среда – икономически, политически ограничители и стимули и особено регионалната интеграция – влияят върху крайния резултат.

1.7 Съдържание на дисертационния труд:

УВОД.....	ERROR! BOOKMARK NOT DEFINED.
ПЪРВА ГЛАВА. ТЕОРЕТИЧНИ И МЕТОДОЛОГИЧНИ ОСНОВИ НА ИЗСЛЕДВАНЕТО НА ПРЕКИТЕ ЧУЖДЕСТРАННИ ИНВЕСТИЦИИ	ERROR! BOOKMARK NOT DEFINED.
1. Теоретични подходи при анализа на ПЧИ.....	Error! Bookmark not defined.
2. Методология на отчитане на инвестициите според различни критерии	Error! Bookmark not defined.
3. Инвестиционна политика и стратегии за привличане на ПЧИ	Error! Bookmark not defined.
4. Влияние на ПЧИ върху приемащите икономики	Error! Bookmark not defined.
5. Глобални тенденции при ПЧИ.....	Error! Bookmark not defined.
ВТОРА ГЛАВА. ИНВЕСТИЦИОНЕН КЛИМАТ И ПРИТОК НА ПЧИ В ЧЕРНОМОРСКИЯ РЕГИОН.....	ERROR! BOOKMARK NOT DEFINED.

1. Основни характеристики и икономическо развитие на Черноморския регион **Error! Bookmark not defined.**
2. Отраслова структура на черноморските икономики и фискална политика ..... **Error! Bookmark not defined.**
3. Външнотърговски отношения на черноморските държави ..... **Error! Bookmark not defined.**
4. Инвестиционно законодателство в черноморските държави .. **Error! Bookmark not defined.**
5. Приток на инвестиции в Черноморския регион ..... **Error! Bookmark not defined.**
6. Тенденции за бъдещото развитие на инвестиционната среда . **Error! Bookmark not defined.**

ТРЕТА ГЛАВА. РАЗВИТИЕ НА ПРОЦЕСА НА СЪТРУДНИЧЕСТВО В ЧЕРНОМОРСКИЯ РЕГИОН И ВЛИЯНИЕ НА ИКОНОМИЧЕСКАТА ИНТЕГРАЦИЯ ВЪРХУ ПРИТОКА НА ПЧИ..... **ERROR! BOOKMARK NOT DEFINED.**

1. Регионализъм и икономическа интеграция ..... **Error! Bookmark not defined.**
  2. Политическо развитие на черноморските държави .... **Error! Bookmark not defined.**
  3. Регионалното сътрудничество в Черноморския регион **Error! Bookmark not defined.**
  4. Влияние на външно-регионалните сили и регионалните организации ..... **Error! Bookmark not defined.**
  5. Инвестиции в енергетика и енергийна сигурност, транспорт и иновации..... **Error! Bookmark not defined.**
- ЗАКЛЮЧЕНИЕ ..... **ERROR! BOOKMARK NOT DEFINED.**
- ИЗПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА ..... **ERROR! BOOKMARK NOT DEFINED.**

2. КРАТКО ИЗЛОЖЕНИЕ НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

ПЪРВА ГЛАВА. Теоретични и методологични основи на изследването на преките чуждестранни инвестиции

В първа глава са направени преглед и анализ на същностната характеристика на ПЧИ. Изведени са общите понятия и дефиниции, използвани в дисертационния труд. Проследена е разгърнатата се теоретична дискусия по изследваната проблематика, както и класификациите на ПЧИ според различни критерии. Анализирани са различните фактори и мотиви, стимулиращи осъществяването на инвестициите и

влианието им върху приемащите икономики. Направен е кратък преглед на глобалните тенденции при ПЧИ.

1. Теоретични подходи при анализа на ПЧИ

В първи параграф на първа глава е проследена еволюцията в концепциите, посветени на ПЧИ. Въпреки че много автори изследват международното движение на капитали, не сме в състояние да твърдим, че съществува генерално приета теория относно мотивите на инвеститорите, тъй като всяко ново доказателство добавя нови елементи и в някаква степен критикува старите разбирания. Различните подходи от икономиката, международна търговия, организацията и управлението, обясняват различни аспекти на явлението. По принцип са разграничени три нива на анализ – макро-, мезо- и микроикономическо ниво. Макроикономическите теории са свързани с традиционната търговия и локализационната теория и отчитат националните и международни тенденции при ПЧИ. Мезоикономическите теории се базират основно на индустриалната организация на икономиката, изучават ПЧИ на индустриално ниво и поставят ударението на конкурентната икономическа среда. Микроикономическите теории се основават на теорията за фирменото развитие и са фокусирани върху сравнителните предимства на фирмата.

Теориите са представени, стартирайки от макро-нивото и продължавайки напред към микро-нивото. Този ред на систематизиране проследява и промяната на фокуса на международната бизнес дисциплина от 70-те години на миналия век от международно икономическо ниво до фирмено равнище. Теоретичните модели имат за цел преди всичко изясняване на причините и същността на ПЧИ, мотивацията и поведението на ТНК при тяхната инвестиционна дейност, механизмите за осъществяване, факторите, определящи избора на фирмата относно формата на реализация и нейните предимства (стоков износ, продажба на лицензии или задгранично производство), взаимоотношенията между базовата компания и нейните поделения зад граница, въздействието на инвестициите върху икономическото, социалното и политическо развитие върху държавите износителки на инвестиции и върху приемащите страни и др. Съществуват много и разнообразни теоретични модели на ПЧИ, но все пак може да бъдат характеризирани някои специфични общи черти:

- Според концепциите за ПЧИ, инвестициите са не само международно движение на капитали, но и мощен инструмент за преливане на ноу-хау, маркетингови и организационно-управленски умения.

- Теоретичните концепции отричат в голяма степен постулатите на традиционните теории за международната капиталова миграция, заради високото равнище на академизъм и абстрактност и невъзможността да бъдат приложени в стопанската практика.
- Разглежданите теоретични модели най-често поставят ПЧИ в рамките на теорията за растежа на фирмата. Съгласно нея съществува ясно изразена връзка между размера на фирмата и ПЧИ. Изясняването на двустранната причинно-следствена връзка между износа на капитал под формата на ПЧИ и ТНК е ключов момент в разглежданите модели – ПЧИ обуславят превръщането на фирмите от национални в транснационални. ТНК са от своя страна главният износител на ПЧИ.
- Теоретичните модели за ПЧИ категорично отхвърлят фикцията „свободен пазар“ и „свободна конкуренция“ и изследват своя предмет от позицията на концепцията за несъвършения пазар и несъвършената конкуренция.

Най-честите критики към теориите, свързани с ПЧИ, се изразяват в това, че са едностранчиви и че тяхното приложение на практика е ограничено. В разнообразието от теоретични концепции отсъства общ модел, обясняващ адекватно и изчерпателно това явление, което също е основание за редица критики. Но това от своя страна повдига логичния въпрос дали е възможно поставянето на огромното многообразие от начини и мотиви за инвестиране в една рамка.

2.Методология на отчитане на инвестициите според различни критерии

Във втори параграф на първа глава са посочени основните форми на движението на капитали в национален и международен обхват. Подробно е разгледана методологията на отчитане на ПЧИ. Посочени са основните характеристики и различия между ПЧИ и портфейлни инвестиции. Направена е оценка на потоци и запас от ПЧИ и връзката между тях.

Методологическата референция, използвана за изготвяне на статистиката на платежния баланс и основните определения за ПЧИ се съдържат в „Ръководство по Платежен Баланс“ на МВФ, 5-то издание, и в предписанията на Организацията за икономическо сътрудничество и развитие, 3-то издание. И двете системи дават оперативни насоки и подробни международни стандарти за запис на потоците и запасите на ПЧИ. Преките инвестиции се класифицират предимно въз основата на направлението — инвестиции на резиденти в чужбина и нерезидентни преки

инвестиции в отчитащата икономика. В практиката се разграничават различни типове инвестиции, базирани критерии като целеви пазар, стратегически мотиви, вътрешна структура, индустрия, начин на растеж, собственост и други.

3. Инвестиционна политика и стратегии за привличане на ПЧИ

В този параграф са анализирани насоките на инвестиционната политика и разнообразните стратегии за привличане на ПЧИ.

От началото на 90-те години на миналия век, всички правителства на водещи големи пазари въвеждат нови макроикономически политики в опит за постигане на генерална рамка от условия, които да бъдат благоприятни за чуждестранния инвеститор. Тъй като пазарите и компаниите оперират в световен мащаб, следва да се спазват глобални правила и разпоредби. Въпреки това, предвид съществуващите асиметрии и неравенства в глобалната икономика, създаването на подходящи правила и гъвкав подход е още по-голямо предизвикателство, отколкото на национално равнище. Основополагащ фактор при осъществяването на ПЧИ са законовите гаранции и защитата им. Основно правило е, че инвестициите са предмет на законите в държавата, в която са осъществени. Освен общите разпоредби, законодателството на повечето държави съдържа специфични разпоредби относно чуждестранните инвестиции. Международноправната закрила играе съществена роля в регулиране на инвестиционната дейност.

Независимо от географския фокус в по-голямата част от проучванията, свързани с ПЧИ, се достига до извода, че големината и потенциала за растеж на пазарите са най-значително свързани с ПЧИ. Нито едно от проучванията не идентифицира наличието на природни ресурси като значителен фактор. Анализи, основани на нови източници на данни потвърждават констатациите от прегледа на множество емпирични изследвания. Освен размера и потенциала на пазара, фактите показват, че инвестиционният климат е един от значителните фактори. Той е третата най-важна инвестиционна мотивация с безспорно значение за решенията на чуждестранните инвеститори. Инвестиционният климат има решаваща роля при определяне на ефективността на други фактори, насочени към насърчаване на входящите ПЧИ. Държавите предприемат различни политики за привличане на инвестиции. Някои страни прилагат целеви финансови отстъпки, като данъчни облекчения, парични помощи и специфични субсидии. Други се фокусират върху подобряване на инфраструктурата и създаване на среда, която отговаря на нуждите и очакванията на чуждестранните инвеститори. Трети се опитват

да подобрят общия бизнес климат на страната чрез промяна на административните бариери. Много правителства създават държавни агенции, за да насочат инвеститорите към своите страни. Повечето от държавите, сключват международни спогодби, за да увеличат потока от инвестиции.

Можем да определим като спорни ефектите от намаленото данъчно облагане и политиката на субсидиране. Всички облаги и облекчения на определени пазарни субекти или отрасли в последствие може да доведат до редица негативни ефекти. Трябва да се наблегне върху цялостното подпомагане на частния сектор, а не върху преференциалното третиране на определена група от инвеститори или сектори. Това може да се постигне най-добре с помощта на стратегически промишлени политики, както и активни финансови, търговски и макроикономически политики, с цел разширяване и разнообразяване на търговията и инвестициите. Последната цел може да бъде постигната чрез комбиниране на мерки за ускоряване на индустриализацията при намаляване на търговските бариери. Вследствие на координацията на политиките на регионално равнище може да бъдат постигнати много по-високи резултати. Един от основните механизми за подобряване на средата за инвестиции е усъвършенстването на нормативната база, определяща рамката за функциониране на бизнеса и оптимизиране на предоставяните от централната и местната изпълнителна власт административни услуги. Съществува необходимост от развитие и промени в процедурите от гледна точка на времето за осъществяването им, субектите, които издават актовете, механизмът на консултиране със заинтересованите страни в процеса на нормотворчеството, както и за преодоляване на излишните административни нива при вземането на решения за издаването на различни документи.

4. Влияние на ПЧИ върху приемащите икономики

ПЧИ са много важна част от капиталовите потоци и един от основните канали на въздействие на финансовата глобализация върху икономиката. Поради връзката им с международния бизнес, те са много повече от приток на паричен капитал. В световната практика за измерване на ефектите им върху реалната икономика се използват различни показатели.

ПЧИ са частта от капиталовите потоци, която най-трудно може да бъде изтеглена, като тяхното присъствие прави приемащата ги страна по-слабо уязвима към внезапна промяна в посоката на инвестициите. Въздействието им върху страната домакин и отраслите в нея се осъществява посредством стимулиране на развитието ѝ

чрез нарастване на БВП, експорта, бруто образуването на основен капитал; подобряване на социално-икономическите и технико-технологичните характеристики на икономиката. В индустрията, това са повишаване на квалификацията на работниците, заетостта, доходите и благосъстоянието им, повишаване на техническото и иновационно равнище на производството; поддържане на устойчив експорт. Наред с тези аспекти се обръща внимание на развитието на инфраструктурата и трансфера на екологосъобразни технологии, в резултат, на което се подобрява екологичната среда в съответния отрасъл и район; отраслово-структурни изменения в икономиката и особено в приоритетните индустриални отрасли.

Доказателства за повишение на заплатите, което е ефект от чуждестранното навлизане или участие в промишленост или регион, или отрасъл в региона, върху заплатите, изплащани от местните фирми, са оскъдни и неубедителни. Въпреки това, независимо от степента и посоката на увеличение на заплащането на вътрешния пазар в местните производства, ефектът от чуждестранното фирмено присъствие е, че се повишава средното ниво на заплатите.

Много повече усилия учените полагат за изследване на ефектите върху производителността, отколкото върху нивото на заплатите и повечето от тях се основават на общата факторна производителност. В сравненията между чуждестранни и местни предприятия почти винаги откриваме, че чуждестранните имат по-високо ниво на производителност. Както и при заплатите, някои от разликите могат да бъдат свързани с по-голям мащаб на производството в чуждестранните компании.

Приносът на чуждестранните фирми се състои главно в информацията, особено информацията за търсенето на световния пазар, както и знания и опит за това как приемащата страна може да намери място в световното разпределение в междинните етапи по пътя на производство, които могат да бъдат географски разделени. Чрез влиянието върху продуктивността и върху разработването на нови (за страната домакин) продукти, преките инвестиции осигуряват по-бърз икономически растеж. Сред многото променливи, в уравнението на икономическия растеж, инвестициите все още се очертават като един от малкото фактори, с постоянно стабилно и независимо въздействие върху него. По въпроса за въздействието на чуждестранните инвестиции върху интегралния икономически растеж са правени много емпирични изследвания. Налага се крайният извод, че нарастването на съотношението между годишния приток на ПЧИ и БВП с 1процентен пункт предизвиква увеличаване на дългосрочния растеж

на БВП на глава от населението в развиващите се държави със среден фонд на човешкия капитал от 0,4-0,7 процентни пункта.

Ползите от ПЧИ често са свързвани с осигуряването на технологичен трансфер. Липсата на ясни международни норми и правилата за трансфер на технологии обаче понякога накърнява интересите на приемащите страни. Технологиите са критичен лост за повишаване на икономическия растеж, но в същото време са потенциален източник на растящото неравенство.

ПЧИ носят немалки рискове, а именно: опити на некоректни инвеститори да влияят върху политиката; големи и нестабилни изходящи капиталови потоци; намалена активност за създаване на ноу-хау и нови технологии от страна на местните фирми, сключване на корупционни сделки. Нерядко след придобиването на дадено местно предприятие ТНК го реорганизируют като променят производствената му специализация. Вграждането на предприятието в международната производствена мрежа на съответната ТНК може да бъде свързано с отказ от предишната му специализация и превръщането му в монтажен филиал. Практиката доказва, че ТНК понякога придобиват задгранични предприятия преди всичко с цел елиминирането им като конкуренти. Вместо интегрирането на придобитото предприятие в международната производствена структура на ТНК може да последва неговото затваряне и преустановяване на производствената и другата му дейност. Нещо повече, напълно възможно е при такъв подход на инвеститора приемащата страна да се превърне от износител във вносител на даден продукт, което влошава нейния търговски баланс.

5. Глобални тенденции при ПЧИ

Насочеността и стабилността на инвестициите зависи от глобалните тенденции на инвестиционните потоци в света и от инвестиционния климат в страната, към която са насочени. Държавите, които се стремят да ускорят притока на ПЧИ в своите икономики, трябва внимателно и последователно да анализират състоянието и тенденциите в движението на капиталовите потоци в световен и национален мащаб. През последните десетилетия сме свидетели на значителни промени във формите, източниците и посоката на ПЧИ. Сред развиващите се и страните в преход се появяват нови източници на ПЧИ. Този феномен е особено силно изразен през последните петнадесет години и все повече ТНК от тези икономики просперират като водещи регионални и глобални компании. Новите връзки, които ТНК осъществяват с

останалата част на света произвеждат дълготраен и необратим ефект върху глобалната икономика.

ВТОРА ГЛАВА. Инвестиционен климат и приток на ПЧИ в Черноморския регион

1. Основни характеристики и икономическо развитие на Черноморския регион

В първия параграф на втора глава са дефинирани границите на Черноморския регион. Процесите, които се развиват на неговата територия са от различно естество, действат в различни контексти и за различни цели. Разнообразните формати и плоскости, в които може да бъде разглеждано черноморското регионално сътрудничество, предопределят различни обхвати на съответните територии и население. Можем да твърдим, че по-скоро въпросите, засягащи институционалното членство и официалните държавни политики, отколкото тези, свързани с функционалните подсистеми на регионализма като продукт на икономически, политически, социални и проблеми на сигурността, оформят географското определяне на границите на Черноморския регион.

Проследено е икономическото развитие на Черноморския регион, за да бъдат очертани приликите и разликите в отделните държави и изведени общи тенденции за развитие. Освен близките нива на икономическо развитие, обща характеристика на черноморските страни е фактът, че те претърпяват тежки икономически сътресения през последните две десетилетия. Икономическото развитие на региона след демократичните пробиви може да бъде разделено на четири етапа.

Първият етап на този процес, който продължава до 1995 г., включва период на рязък и безпрецедентен икономически спад, обусловен от рухването на старата система на производство и разпространение; слаби или несъществуващи правни рамки; нефункциониращи финансови сектори; радикални, недообмислени и неоправдано усложнени структурни реформи; макроикономическа нестабилност, характеризираща се с висока инфлация и хиперинфлация; липса на фискален контрол и в някои от случаите допълнителното предизвикателство да бъдат положени основите и изградена структурата на нови държави.

През втория етап, между 1995 г. и 1999 г., започва стабилизирането и консолидацията на регионалните икономики и е поставен акцент върху сигурността и политическата стабилност. Укрепва първото поколение пазарно-ориентирани

структурни реформи и се появяват признаци на макроикономическа стабилност. Сложен е край на икономическия спад и в някои държави се наблюдава растеж.

Третият етап – от 2000 г. до третото тримесечие на 2008 г. – е период на висок и устойчив растеж. Реалният темп на растеж на БВП в Черноморския регион през този период е средно 8% годишно и кумулативно за целия период 74 %. Повишен е жизненият стандарт, търговията и инвестициите нарастват и интеграцията в Черно море придобива широк европейски и глобален икономически контекст.

Четвъртият етап в развитието на Черноморския регион започва през втората половина на 2008 г. и е белязан от рязко спиране на растежа, съчетано с нисък приток на чуждестранни капитали, поради въздействието на световната финансова криза. Криза влияе на целия Черноморски регион и особено на тези държави, които са най-уязвими по отношение на нуждата си от постоянен приток на инвестиции.

Въпреки многобройните пречки, положителните промени в региона през разглеждания период са съществени. Развитието на преходните икономики е впечатляващо, което обаче отчасти се дължи на ниските изходни нива. Наблюдава се по-голяма степен на просперитет, но облагите от икономическия растеж са неравномерно разпределени. С настъпването на кризата традиционният път на развитие, основаващ се на притока на ПЧИ, на кредитния растеж, на увеличаването на вътрешното търсене и по-специално на ръста на износа за Западноевропейските пазари, е прекъснат и са понижени ключови индикатори като размера на индустриалното производство.

Моделът на икономически растеж трябва да бъде преразгледан в светлината на сложните нови взаимозависимости, които управляват международната търговия и паричната система. Потенциалът за развитие е силно повлиян не само от структурата на вътрешното производство на черноморските държави, но и от техните външни връзки. Фокусът трябва да бъде съсредоточен едновременно върху двата фактора, с особено внимание към ролята на технологичните промени в общата факторна производителност. Идентифицирането и разработването на нови източници на растеж зависи от капацитета и способността да се развият интелектуални активи, необходими за създаване, популяризиране, разпространение на този растеж. Политиците трябва да поемат водеща роля в този процес. Придобитият опит, съчетан с разумни нива на държавен дълг и усилията за постигане на просперитет в Западна Европа, показват, че регионът може да ограничи успешно някои от най-лошите последици от

икономическата криза и да се върне към по-бързи темпове на растеж в рамките на няколко години.

2. Отраслова структура на черноморските икономики и фискална политика

Отрасловата структура на икономиката е важен фактор, който може да обясни различията в националните икономически резултати. Големите различия, между промишлеността и услугите и в производствените сектори от гледна точка на техния растеж, моделите на търсене, експортната ориентация и технологичните промени, са все ключови фактори, които влияят върху интензивността на инвестициите.

Селското стопанство е най-малкият сектор в държавите от региона. Поради тази причина прирастът му има слабо въздействие върху икономическия растеж. Индустриалният сектор допринася за около 20-40% от БВП, докато услугите съставят около 50-70%. В годините преди кризата услугите и строителството се разрастват значително и заемат доминираща позиция в черноморските икономики.

Относителният спад на индустрията и изключително бързото развитие на услугите, които са пренебрегвани при предишната система са сред най-забележителните черти на прехода в черноморските държави. Това развитие променя тяхната икономическа структура и я доближава до тази на Западна Европа. Изключение прави Азербайджан, където добивната индустрия съставя около 51% от БВП. В България, Турция, но също така и в Армения, Грузия и Азербайджан туризмът има важно значение, въпреки, че все още не се използва пълния потенциал на сектора. В същото време в Румъния, Турция и особено в Армения и Грузия производствената функция е небалансирана и те са силно зависими от селското стопанство, особено когато става въпрос за заетостта – ясен знак за изоставане в развитието.

Бавните структурни реформи в Черноморския регион водят до много негативни явления в националните икономики на микро-, мезо- и макроравнище. Такива негативни явления, като загуба на пазари, ниска иновационна активност и липса на иновации, ниско качество на продуктите и услугите, неефективна организационно-управленска и производствена структура, възпрепятстват растежа на фирмите и икономиката като цяло. Въпреки това анализите показват, че в някои сектори на промишлеността се наблюдава значителен и стабилен растеж, базиран най-вече на увеличаване на инвестициите, повишаване на иновационната активност в областта на продуктите и технологичните иновации, увеличаване на производителността на труда. За да бъде растежът бърз и устойчив, то той трябва да се основава на широките

връзки между различните сектори. По-ефективното използване на ресурсите, по-високите нива на заетост, по-квалифицираната работна сила, както и по-доброто разпределение на труда са от решаващо значение за реалната конвергенция на страните в региона.

Производството на енергия и транспортната инфраструктура може да бъдат водещи сектори в растежа, а това ще се отрази благоприятно на всички останали. В селското стопанство, където има огромен неизползван потенциал, новите технологии, могат да стимулират региона в превръщането му в основен производител и износител на храни. Производството остава водещо за черноморските икономики, от гледна точка на производителността и растежа на доходите, както и за развитие на иновациите. Успешните нови инвестиции ще стимулират създаването на работни места по веригата в съответните сектори и особено в свързаните с тях услуги. Основана на знанието индустрия, биотехнологии, възобновяема енергия, услуги по техническа поддръжка, нови организационни структури, маркетинг и реклама са потенциалните нови източници на икономически растеж.

Ефектите на кризата подлагат на изключителен стрес финансовите системи на региона. Ръстът на кредитирането се забавя рязко, в резултат на спада в икономическата активност и някои от държавите в региона изпадат в болезнена задлъжнялост. Заразата от сътресенията на финансовите пазари се изразява в по-високи спредове, задържане на инвестиционни планове, намалено потребление заради увеличаващата се несигурност и по-труден достъп до финансиране. В края на 2008 г. състоянието на държавните финанси в Черноморския регион се влошава рязко и забавянето на икономическия растеж, което води до намаляване на приходите, заради понижената икономическа активност и в увеличение на разходите заради действието на автоматичните стабилизатори като обезщетения за безработица или фискалните стимули, използвани да омекотят негативното влияние на спада в частното потребление и инвестиции.

Делът на частния дълг в повечето от държавите е значително по-висок от публичния дълг, а това води до потенциална уязвимост на тези страни и изисква внимателен мониторинг. Основната поука от глобалната финансова криза е, че голямата зависимост от продължително външно финансиране от частни фирми и банки, представлява ключова пречка дори нивата на публичния външен дълг да са ниски и лесно управляеми. Нивото на частния външен дълг в Черноморския регион е по-нисък от нивата през 2009-2010 г., тъй като фирмите и банките са по-предпазливи или са

принудени да намалят външното кредитиране и това означава, че регионът е по-малко уязвим сега, отколкото през 2008 г.

След пиковите нива на инфлация през кризисната 2008 г. следва овладяването ѝ през 2009 г. През 2010, 2011 и 2012 г инфлацията е стабилна и във всички страни от региона, с изключение на Турция, е едноцифрена.

През 2010 г. с възстановяване на растежа повечето страни от Черноморския регион се опитват да обуздаят бюджетните си дефицити и да ограничат дълговете. Правителствата предприемат стимулиращи бизнеса фискални програми тъй като в повечето черноморски страни нивата на публичния дълг са на управляемо ниво. Това дава възможност на тези правителства да теглят заеми за да се справят с финансирането на разходите. Тъй като външното финансиране става все по-трудно или невъзможно, фактори като значителен дефицит на текущата сметка и голям външен дълг се проявяват като сериозен проблем. Растящите финансови притеснения и влошаващите се перспективи за растеж в ЕС предизвикват намаление на инвестиционния интерес от страна на европейски фирми и това води до по-ниски от очакваните нива на ПЧИ. Ситуацията е допълнително изострена от предлаганите регулаторни промени във финансовия сектор в ЕС и приемането на строга политика от много европейски държави.

Тъй като в началото на кризата черноморските икономики се радват на добри макроикономически индикатори като излишъци в текущата сметка, ниски нива на държавен дълг, големи валутни резерви и положителни или балансирани бюджети, това им предлага смекчаване на удара. Позволява им в пълна степен да се възползват от монетарната и фискална политики за да защитят своите икономики и да избегнат доколкото е възможно негативните последици. Въпреки че държавните интервенции помагат в стабилизирането на банките и при предотвратяването на финансовия колапс на системата, кризата показва икономическата уязвимост и нуждата от специален мониторинг.

3. Външнотърговски отношения на черноморските държави

Външните икономически отношения играят все по-важна роля в държавите от Черноморския регион и това се потвърждава от високата динамика на тяхната международна търговия. Наблюдаваме бърз растеж на износа не само в богатите на ресурси Азербайджан и Русия, но и в Армения, Грузия, България и Румъния.

По-ниските резултати в търговията, постигнати от Черноморския регион и големите годишни колебания в търговските потоци, в сравнение с други региони, предполагат, че вътрешнорегионалните търговски връзки са по-непълно развити и институционализирани от тези, наблюдавани другаде и дори от тези, които някои черноморски държави поддържат с търговски партньори извън Черноморския регион. Това на свой ред подкопава степента на потенциалната възможност за бъдещо развитие на регионалната търговия и инвестициите, на държавите да преследват висок растеж, но с по-устойчива база, да постигат значителни взаимни цели и да подобряват своята икономическа конкурентоспособност.

ЕС, Русия и Турция са главните търговски партньори на Черноморските държави. Очаквано, тъй като България и Румъния са членки на Съюза, около 60-70% от техния внос-износ е от там. ЕС е водещ търговски партньор и за Русия (45 % внос износ за 2011г). Това важи и за Армения, Азербайджан и Грузия, въпреки липсата на обща граница с ЕС и в голяма степен поради изявения спад на търговията им с Русия.

Географският търговски модел на изследваните държави не създава впечатление за съществуването на Черноморския регион като самостоятелен търговски блок и в тези случаи, в които има важни търговски отношения – Русия, Украйна и Турция, то тези връзки е по-логично да бъдат обяснени като породени от големината на тези държави отколкото от факта, че са част от региона. ЕС е главният източник на финансиране и инвестиции в региона. Трудностите в Евророната създават проблеми не само за държавите членки, но и за другите черноморски държави, нечленуващи в ЕС и с малко институционални връзки. Най-прякото влияние идва от забавянето на икономическия растеж в Съюза, което резултира в намаление на експорта за много черноморски държави, особено след втората половина на 2011 г., когато кризата се задълбочава. Възможно решение на този проблем е пренасочване на търговските потоци. Пазарите на ЕС са пренаситени с продукти и услуги, но в други пазари продукцията на черноморските държави може да отговори на незадоволено търсене. До 2015 г. се очаква около 90% от глобалната икономическа търговия да се осъществява извън ЕС. Следователно икономическото възстановяване може да бъде консолидирано чрез по-силни връзки с новите световни центрове на растеж. Пренасочването на търговията може да се осъществи в две измерения. Първото включва експорт извън Черноморския регион към бързо развиващите се страни в Югоизточна Азия и Африка. Второто се състои в използването на все още неувоенният висок потенциал на междурегионалната търговия и инвестициите. Намалването на бедността и неравенството в доходите в

региона също би повлияло благоприятно търсенето на вътрешните пазари на черноморските държави.

4. Инвестиционно законодателство в черноморските държави

Всички държави в Черноморския регион имат специфично законодателство, свързано с ПЧИ, а освен това и различна ефективност на прилагане на законите. Инвестиционната законова рамка е насочена към осигуряване на благоприятна среда за чуждестранния бизнес. Всички държави в региона предлагат не само национални регулации, но и принципа на най-облагодетелствана нация. Все пак съществуват известни рестрикции в националните режими на изследваните страни. Те се различават значително по отношение на наличието на правна рамка за бизнес-сделките и прилагането на законите. Според Европейската банка за възстановяване и развитие (ЕБВР) качеството на законите за обявяване в несъстоятелност е много ниско в Азербайджан, Грузия и Украйна, но високо (равностойно на стандартите на Организацията за икономическо сътрудничество и развитие – ОИСР) в България и Румъния. В Украйна законите са функциониращи, но не се покрива целият спектър от области, за да бъдат изцяло съвместими с тези в държавите от ОИСР. В същото време Армения, Азербайджан, Грузия и Русия имат нефункциониращи закони. Качеството на законите, засягащи корпоративното управление, се смята за високо само в Армения и Русия, а в Азербайджан, Грузия, Румъния и Украйна то е ниско.

Неправилното изпълнение и заобикалянето на законовите рамки възпрепятства в най-голяма степен ПЧИ. Трудностите в Черноморския регион по отношение на привличането на ПЧИ са изцяло практически и са свързани с многобройни други фактори, които са функция на инвестиционния климат. Динамичното и противоречивото въздействие на икономически, технологични, социални, културни, политически и конкурентни фактори, оформят облика на бизнес-средата в Черноморския регион.

5. Приток на инвестиции в Черноморския регион

Направен е индивидуален преглед на инвестиционната среда и притока на инвестиции във всяка една от черноморските държави. Обобщени са данните за целия регион и са сравнени отделните черноморски икономики по отношение на постигнатите резултати в усилията за привличане на ПЧИ.

Що се отнася до количеството привлечени ПЧИ в абсолютно изражение, но най-вече като % от БВП, през миналия век Черноморският регион отстъпва от другите

икономики в преход и развиващи се икономики като тези от Централна и Източна Европа и Прибалтика. След поддържането на нива от около 1.0% от БВП през 90-те години икономиките на черноморските държави започват да привличат все повече ПЧИ почти до края на 2008 г. През 2000-2008 г. ПЧИ в черноморските държави се увеличават като дял от БВП от 1.0 до 4.5%, или от 7 млрд. USD на 132 млрд. Тази тенденция е резултат от по-стабилното икономическо развитие, близостта до богатите пазари в Западна Европа, по-добрия бизнес-климат, високата възприемчивост към чуждестранни инвестиции и все по-евтиното финансиране. През последното тримесечие на 2008 г. началото на световната финансова криза и последвалата я регионална икономическа криза забавя положителната тенденция.

След резкия спад през 2009 г. нивата на ПЧИ се стабилизират. Продължителното избягване на риска в глобалните кредитни пазари, дълговата криза в Евронзоната и бавното възстановяване на Европейския съюз от кризата през 2008 г. се отразяват негативно на размера на ПЧИ в региона, тъй като ЕС остава най-големият търговски партньор и източник на финансиране и инвестиции за страните от него.

Както и при останалите икономически индикатори, общият среден регионален резултат показва значителни разлики между отделните държави. Обвързани с размера на икономиката, най-високите нива на привлечените в Черноморския регион ПЧИ за 2011 г. са в Грузия – 6.8.% и Армения – 5.6%. Въпреки че се отчита ръст на нетния приток на ПЧИ, постъпленията остават малки, а понякога дори незначителни в сравнение с размера на икономиката. Такъв е случаят например на голяма икономика като Русия, за която ПЧИ съответстват само на 2% от БВП. Ако бъдат сравнявани по международните стандарти, чуждестранните инвестиции в Черноморския регион се характеризират с ниски нива във всички сектори в икономиката въпреки факта, че конкурентните му предимства би трябвало да го превърнат в първостепенна цел за ПЧИ.

При проследяването на главните източници на инвестиции в черноморските държави, данните показват някои интересни черти на входящите и изходящите ПЧИ с важен подтекст за регионалната интеграция. Първо, входящите инвестиции в черноморските държави са относително диверсифицирани – петте топ партньори осигуряват средно около 50% от тях. Доста по-висока е концентрацията на изходящите инвестиции – около 80%. Второ, инвестициите в границите на Черноморския регион са най-важни за Армения и Азербайджан и отчасти за Украйна и Грузия (на табл. 3 водещите инвестиционни партньори на всяка страна, които са също от Черноморския

регион, са маркирани с по-тъмен шрифт). ЕС и отчасти Русия и Турция са главните източници на инвестиции в черноморските държави. Очаквано, тъй като България и Румъния са членки на ЕС, около 60-70% от входящите инвестиции в тях са от Съюза, който е водещ инвестиционен източник и за Русия. Въпреки липсата на обща граница с ЕС това важи в известна степен и за Армения, Азербайджан, Грузия и Украйна най-вече поради изявения спад на отношенията с Русия. Тяхното поведение отразява генералния тренд на икономическата преориентация на бившите съветски републики.

В общи линии географският модел на изследваните държави не създава впечатление за съществуването на Черноморския регион като самостоятелен инвестиционен блок. В случаите, в които има важни инвестиционни отношения – Русия, Украйна и Турция, е по-логично те да бъдат обяснени като породени от големината на тези държави, а не от факта, че са част от Черноморския регион. Извън региона важни партньори са Германия, Италия, Холандия и САЩ. Както и при данните за главните инвестиционни партньори на черноморските страни, и при проследяване на запаса от вътрешно регионални инвестиции можем да изведем няколко основни тенденции. Най-голям е запасът от такива инвестиции в Украйна и Турция, като техният източник е основно Русия. В Армения, Азербайджан и България вътършнорегионалните инвестиции също са на високи нива в сравнение с другите страни от региона – отново основен източник за Армения и България е Русия. Най-ниски са нивата на тези ПЧИ в Румъния и Русия. Що се отнася до дела на запаса от вътрешно регионални инвестиции от общия запас от входящи световни инвестиции на всяка черноморска държава, то той е най-голям за Армения (50%), Азербайджан (23%) и Грузия (13%). В останалите държави този дял е само около 5%. За сравнение запасът от вътрешно регионални входящи инвестиции в ЕС през 2011 г. е 7 702 191 млн. USD, а общият запас от целия свят е 12 285 429 млн. USD, или 63%.

6. Тенденции за бъдещото развитие на инвестиционната среда

Страните от Черноморския регион притежават много общи елементи в своя инвестиционен климат. Въпреки че всяка от тях е в непрекъснат процес на развитие и има различен исторически и икономически фон, е полезно да се опитаме да видим приликите между тях. Привлекателният инвестиционен климат в някои страни създава благоприятни условия за привличане на ПЧИ в целия регион. Многонационалните предприятия, които се занимават с тези дейности, възприемат регионален подход,

особено в областта на развитието на инфраструктурата, телекомуникациите, транспорта и енергийни доставки.

Въпреки многобройните проблеми, положителните промени в региона през последните двадесет години са съществени. Това със сигурност е така не само от икономическа перспектива, но и от политическа и социална гледна точка. Постигната е фундаментална промяна в икономическите структури, а именно търговска либерализация в големи мащаби. Протича разпродажбата на държавни активи и държавата се оттегля от много сектори на икономиката, а от друга, частният сектор се разраства бързо и запълва вакуума, създаден от съкращаването на публичния сектор. Частният сектор се развива в напълно нови области, особено в сферата на услугите. Икономическите институции са обновени, либерализирани са цени и валутни курсове, вследствие на което се достига до по-голяма свобода, но и до по-голяма несигурност. Въпреки че степента на участие на държавата варира, всички черноморски страни имат пазарно ориентирани стопанства и съсредоточават своите усилия върху т.нар. второ поколение реформи, които целят запазване на устойчив икономически растеж (въпреки кризата) и заздравяване на държавните институции, свободния пазар и гражданското общество. Нараства просперитетът в целия регион. Облагите от този икономически растеж обаче не са равномерно разпределени, особено що се отнася до доходите. Увеличават се и географските различия. По този начин столиците и големите икономически центрове получават основния дял от печалбата за сметка на изолирани или селски райони. Все пак силният растеж резултира в намаляване равнището на бедност във всички страни от региона.

Общият инвестиционен климат в страните от Черноморския регион се подобрява постепенно, като са предложени гаранции и разработени специфични механизми, които да защитават и насърчават чуждестранните инвеститори. През последното десетилетие са въведени многостранни, регионални и двустранни инструменти, сключени са редица споразумения, във връзка с което всяка страна променя своето законодателство, за да привлича и защитава инвестициите. Ниските данъци в целия регион, ангажиментите, поети от държавите в рамките на СТО за либерализация на услугите, стабилната макроикономическа и предвидимата правна и институционална среда са ключови фактори за привличането на инвестиции. Предвидимостта на политиката на правителствата в паричната, фискалната и търговската сфера е основен фактор, влияещ върху решенията на инвеститорите.

Въпреки предприетите положителни мерки в Черноморския регион са налице общи за всички страни инвестиционните бариери независимо от различния характер на съществуващите там проблеми. Освен необходимостта от задължителни нормативни промени техните икономиките страдат и от структурни недостатъци, които подкопават инвеститорското доверие.

Предстои още много работа по отношение на подобряването и опростяването на правилата за стартиране на бизнес и обявяване в несъстоятелност, отстраняването на излишната бюрокрация, постигането на по-голяма прозрачност и последователност при приложението на правилата и разпоредбите. Много важни за осъществяването на т.нар реформи второ поколение в страните от региона са въпросите, свързани с конкурентоспособността и производителността. Тези реформи ще спомогнат за запазване на постигнатото до момента, за поддържане на растеж в дългосрочен план, както и за сближаване на доходите и стандарта на живот на населението с тези в развитите западни страни.

Слабите инвестиционни резултати на Черноморския регион отразяват текущите възможности на инвестиционните политики, непоследователния и бавен преход, съществуващите политически и етнически конфликти, или обобщено, незадоволителното икономическо развитие. Продължителният период на ниски или дори отрицателни темпове на растеж, макроикономически дисбаланси, неадекватни и противоречиви политики за реформи забавят икономическото реструктуриране.

Въпреки че се спазва основният ангажимент за поддържане на свободна пазарна икономика, остарялата административна и регулаторна система, липсата на ефективно прилагане на законови и подзаконови актове, широко разпространеното неспазване на процедурите, бюрокрацията, враждебното отношение на длъжностните лица, корупцията на всички нива на държавния механизъм често обезсилват местните предимства, които Черноморският регион предлага като реципиент на чуждестранен капитал. Освен това регионът се характеризира с недоразвита банкова система, слаби комуникационни мрежи, тежка и често променяща се данъчна структура, голяма престъпност, ограничени и непрозрачни приватизационни схеми, почти пълна липса на изпълнителни механизми за защита на правата върху интелектуалната собственост, сложни процедури по сертифициране и неефективна правна система. Дори и в области, където няма сериозни политически пречки, съществуват институционални, бюрократични и структурни бариери, лимитиращи търговията, инвестициите и интеграцията. Като се комбинират, всички изброени недостатъци създават неприемлива

и враждебна среда за ПЧИ. Въпреки това ситуацията би могла да бъде подобрена чрез правилни реформи и политическа воля за промяна.

Черноморският регион е стратегически за чуждестранните инвеститори, макар че привлича инвестиции предимно в енергийния сектор и в приватизацията на бивши държавни предприятия. Анализът на ПЧИ показва, че регионът предоставя големи възможности, които остават неизползвани. Основните активи в региона за привличане на чуждестранни инвестиции са богатството на природни ресурси, неговото ключово географско разположение и големият размер на пазара. За да бъде създадена привлекателна база за инвестиции обаче, тези характеристики трябва да бъдат допълнени от много други фактори. Подобряването на инвестиционния климат е много важно за страните, които се стремят да привлекат ПЧИ, защото в противен случай чуждестранните инвеститори и приемащите икономики не биха могли да се възползват напълно от бизнес-възможностите, естествено създадени от пазар с голям размер и потенциал за растеж. Факторите, определящи инвестиционния климат, като силни институции и благоприятни за инвеститорите регулации също имат голямо значение и могат да засилят инвестиционното въздействие. Тези елементи, включващи и качеството на законите и подзаконовите актове, както и ефективността на бюрокрацията, могат да бъдат реформирани в краткосрочен план и на сравнително ниска цена за правителствата, което би осигурило отлична възможност за дългосрочни ползи. Важни фактори за ПЧИ са и човешкият капитал, качеството на инфраструктурата, икономическата и политическа стабилност, но те могат да бъдат повлияни само в средно- до дългосрочен план.

Частните инвестиции, особено ПЧИ в развиващите се пазари, са отрицателно повлияни от високите рискове в страните-домакини. Държавният риск в региона, измерен чрез суверенния кредитен рейтинг, се подобрява, но все още е по-висок, отколкото в страните в преход в ЦИЕ и балтийските държави. Във връзка с това допълнителен капитал може да бъде мобилизиран чрез застраховане на частните инвеститори срещу държавен риск, както и чрез развитие на експортно кредитиране или застрахователни продукти в систематична и структурирана рамка. Тези продукти значително ще повишат международната конкурентоспособност на износа, особено на малките страни с ограничени вътрешни пазари, като се има предвид, че финансовите системи на повечето черноморски държави не разполагат с организационни способности и ноу-хау в разработването и изпълнението на промоционален инвестиционен климат.

Тъй като в рамките на този регион търговията, инвестициите и финансовите потоци са относително слаби, съществува реална възможност за постигане на взаимни ползи между отделните страни. Въпреки че тук свободните търговски споразумения не са приложими (при положение, че някои държави имат ангажменти към ЕС и СТО), за отстраняване на пречките пред разширяването на сътрудничеството в рамките на регионалната икономическа активност могат да се използват дейности за улесняване на търговията, инвестиционни споразумения, както и да се премахнат стоките и технологиите с двойна употреба, данъчното облагане и визовите ограничения.

Важен фактор, от който зависи времето и степента на възобновяване на икономическия растеж и инвестициите след кризата, е състоянието на финансовата система в черноморските страни. В това отношение има основания за предпазлив оптимизъм, защото тук са избегнати най-лошите последици от сътресенията, предизвикани от неплатежоспособност и фалити, както и защото финансовият сектор е малък в сравнение със Западна Европа или САЩ. С други думи, финансовият сектор в черноморските държави е претърпял по-малко щети, поради което тяхното въздействие върху икономиките в региона не е толкова драматично. Все пак обаче са възможни големи рискове от негативните странични ефекти на икономическата криза, например увеличение на броя на лошите кредити в резултат от икономическия спад, който на свой ред може да окаже натиск върху капитализацията на банките.

Въпреки че финансовият сектор в черноморските държави избягва най-лошото от кризата, икономическият спад в региона е особено голям. Значително е понижението на приходите, което, ако не бъде овладяно, може да има неблагоприятни фискални и дългови последици през следващите години, особено ако неустойчивите дефицити продължат да съществуват и придобият структурен характер. Силното влияние на външни фактори създава голяма несигурност относно дългосрочните перспективи за растеж в региона на Черно море.

Натрупаният от черноморските държави опит при справяне с кризите от 90-те години на миналия век допринася за създаване на устойчивост, в резултат от което те съумяват да проявят по-голяма гъвкавост в политическите отговори в сравнение с по-богатите, но по-негъвкави икономики на Западна Европа. Тези фактори, съчетани с разумни нива на държавен дълг, повишаване на темповете на растеж и увеличаване на усилията за постигане на просперитет, показват, че Черноморският регион може да успее да ограничи някои от най-тежките последици от икономическата криза и да се върне към по-високи темпове на годишен растеж на БВП в рамките на няколко години.

ТРЕТА ГЛАВА: Развитие на процеса на сътрудничество в Черноморския регион и влияние на икономическата интеграция върху притока на ПЧИ

1. Регионализъм и икономическа интеграция

Един от централните изводи в големия обем литература по въпросите, свързани с регионализма е, че общата идентичност не е от съществена важност за изграждането на един регион. По-скоро, хората в определени територии са обвързани от по-важни фактори, като политика, икономика и сигурност. Икономическа и социална нестабилност може да бъде източник на потенциален конфликт, които да възпрепятстват привличането на стратегически инвестиции. Регионалните схеми създават по-благоприятна среда за развитие, като по-голямо и разнообразно икономическо сътрудничество, улесняване на свободен поток на стоки, услуги, капитали и хора. Те също така са практически инструменти за изпълнение на съвместни проекти.

Регионалното сътрудничество води до създаването и, понякога, до отклоняването на инвестиции чрез реструктуриране в рамките на интегрираните групи. Усилията за интеграция, като цяло водят до увеличаване на притока на капитали, като се отварят нови сектори за инвестиции и се изравняват политиките за третиране на инвеститорите. Това е продиктувано от косвения ефект от либерализацията на търговията и интеграцията на пазарите, усилията за хармонизиране на общите рамки на инвестиционната политика в страните-участнички и от прякото сътрудничество в областта на инвестиционните проекти на регионално равнище. Вътрешно регионалните ПЧИ може да се увеличат в резултат на премахването на определени инвестиционни ограничения (например либерализация на инвестициите в определени индустрии) или поради намаляване на разходите по сделките (например в резултат на сваляне на търговските бариери между държавите-членки). Също така е възможно външно регионалните инвестиции да нараснат благодарение на по-големия размер на пазара, което е особено важно за групите от по-малки икономики, или поради ефекта на заместване, там където регионална икономическа интеграция поставя външни бариери пред търговията. Притокът на инвестиции от страни извън региона може да се ускори и от координираните усилия за насърчаване им на регионално ниво.

Сътрудничеството влияе положително на ПЧИ в резултат на рационализацията на производствените мощности и от дейността на транснационални корпорации, които се възползват от по-ниските разходи на междурегионалната търговия. Вторият процес

може да доведе до увеличаване на ПЧИ, или до инвестиционно отклоняване. Формата и силата на обединяването на пазара, националният и регионален индустриален контекст и характеристиките на участващите фирми са ключови фактори, които влияят на посоката и степента на тези ефекти. Също така въздействието зависи от това, по какъв начин институционалните разпоредби засягат решенията на международните фирми. Крайното въздействие зависи и от времевата рамка на анализа. Според емпиричните данни, въздействието на регионалната интеграция върху вътрешно регионалните и външно регионалните ПЧИ се различава според региона. Делът на вътрешно регионалните инвестиции сред развиващите се групировки в общите ПЧИ е много по-нисък от този в развитите такива (т.е. ЕС).

Макар че влиянието на регионалната интеграция е количествено трудно измеримо, е напълно възможно моделите на ПЧИ да се разглеждат в светлината на усилията за сътрудничество и да се установи причинно-следствена връзка. Както бе подчертано в първа глава много фактори формират инвестиционния климат и общото им въздействие върху потенциалните инвеститори, ще бъде умножено когато се прилагат не само в една страна, а в цял регионален блок. Повишените вътрешнорегионални ПЧИ от своя страна също допринасят за развитие на регионалната интеграция, а тяхното ефективно усвояване е най-добрият начин за постигане на устойчиво развитие в страната домакин. Основното предизвикателство се състои в това да бъде моделирана благоприятна бизнес среда, която да допринесе за привличането на повече качествени инвеститори. Това изисква балансиран и паралелен напредък във всички сфери: политическа, икономическа и културна. Усилията, насочени към потенциалните инвеститори ще бъдат много по-ефективни, когато за този напредък се работи съгласувано в целия регион.

2. Политическо развитие на черноморските държави

Проследява се демократичното и политическо развитие на държавите в Черноморския регион, за да бъдат очертани по-ясно връзките, обединяващи региона и основните разделителни линии.

Черноморският регион се състои от редица крайно различни страни. Техните икономики се различават както по размер, така и в своите институционални характеристики и перспективи за интеграция в ЕС. Почти всички държави в региона се характеризират с неефективни и слаби държавни институции. България и Румъния се открояват благодарение на силната подкрепа и преимуществото, осигурено от

членството им в ЕС, докато сепаратистките области на Азербайджан и Грузия заемат другата крайност, поради факта, че им липсват функциониращи закони.

Изводите от анализа на политическото развитие на страните от региона, е че те в голяма степен се различават в своите постижения по пътя към демокрация и национална независимост. България и Румъния се присъединяват към ЕС през 2007 г.; Турция е кандидат за членство; Грузия и Украйна се стремят към приемане в Съюза, но е малко вероятно това да се случи в скоро време; докато Армения, Азербайджан и особено Русия, нямат никакви амбиции за членство и имат своя визия за развитие и интеграция. Грузия постига забележителен напредък в институционалната модернизация и в политическите и икономически реформи. Украйна извършва труден преход към демокрация, с противоречиви резултати. Армения и Азербайджан са силно засегнати от етническите конфликти на техните територии. Голям е контрастът между Румъния, България и Турция. Освен това трябва да бъдат взети под внимание особеностите на социалната хетерогенност, на политическата система и икономическата структура на Украйна и трудностите на икономическата диверсификация, пред които са изправени енергийните износители Русия и Азербайджан. Въпреки различията на разглежданите страни по отношение на размер, икономическа структура и нива на развитие, редица предизвикателства и проблеми се отнасят за региона като цяло. Измерването и оценяването на проблемите е по-трудно заради различните нива на интеграция на страните в световната икономика и ЕС. Сред основните предизвикателства са дългосрочни демографски тенденции и заплахата, която те представляват за количеството и качеството на работната сила, състоянието на бизнес средата и устойчивостта на програмите за сигурност.

Повечето от бившите съветски републики от региона са изправени пред ограничен потенциал за демократични промени. Наследството на съветското минало и настояще и стратегическият натиск от страна на Русия допълнително влошават положението и са обвързани с вътрешните трудности, свързани с изграждане на ефективна нация и демократизация. И все пак политическата и гражданската мобилизация и силна решителност реформаторските елити да следват дневния ред на успешното изграждане на нация и демократична преход са в състояние да доведат до добри резултати.

3. Регионалното сътрудничество в Черноморския регион

В трети параграф на трета глава подробно са разгледани различни аспекти на регионалното сътрудничество и неговата роля като основен катализатор за привличане на инвестиции в черноморските държави. Твърде различните икономики в региона правят перспективите за икономическа интеграция трудно видими, но по-дълбокото и по-разнообразно сътрудничество е възможно и необходимо.

Регионализмът в Черноморския регион днес се намира в трети етап на развитие. Първият, формиращ етап започва в началото на 90-те години на миналия век, когато в края на Студената война са създадени нови геополитически реалности и регионалното сътрудничество става възможно. През този период локалните сили получават нови възможности за постигане на регионално лидерство, като в същото време новопоявилите се независими държави усвояват реториката на регионализма, за да защитават своите международни права. Вторият етап се развива от края на 90-те г. до средата на 2000 г., когато източното разширяване на ЕС и НАТО води до нови регионални инициативи (или до повторно определяне на дневния ред на съществуващи такива), предназначени за намаляване на неизбежните конфликтни „разделителни линии“ и проблеми. Задействан е период на интензивно регионално институционално изграждане в периферията на Европа. Сътрудничеството в региона придобива институционален израз в Организацията за черноморско икономическо сътрудничество (ОЧИС) и признаване от международната общност (САЩ става наблюдател на ОЧИС през 2006 г, а Европейската комисия през 2008 г.).

В този период са доразвити вече установените инструменти, като например Черноморската банка за търговия и развитие, която значително разширява дейността си. Приемането на двете черноморски държави (България и Румъния) в ЕС през 2007 г. обуславя появата на нови политики (Черноморско взаимодействие и Източното партньорство), а също така и до допълнително финансиране и е поставен акцент върху ангажиране на гражданското общество и местните власти в трансграничното сътрудничество. Появата на нови участници в Черноморския регион (организиран бизнес, гражданско общество) показва потенциал за съществена промяна в развитието на регионализма за разлика от формалния и неуспешен до този момент междуправителствен формат. Третият етап започва след 2008 г., когато вниманието изцяло се прехвърля върху ролята на регионализма. Транснационалната организирана престъпност, опасенията за бъдещото развитие, промените и сътресенията на финансовите пазари повлияват отношенията на държавите в региона и те предефинират

местните програми. Очакванията са съвместните инициативи да се справят с нарастващото регионално влияние на глобалните проблеми.

Слабостта на държавността и върховенството на закона, включително и нерешените териториални конфликти в целия регион, са сред основните обяснения за демократичния дефицит в Черноморския регион. Разделението и конкуренцията на стратегическите интереси предизвикват възникване на проблем, свързан със сигурността в Черно море. Етнополитическите конфликти представляват най-сложния и болезнен регионален проблем. На първо място, те касаят териториалната цялост на държавите в него, а на второ – в този тип конфликти от огромно значение е етнонационалният фактор, генериращ непреодолими ментални, културни и психологически противоречия между противопоставящите се страни, които представляват различни етнически и национални общности.

На практика, наличието на тези етнополитически конфликти раздробява Черноморския регион на отделни коалиции от държави, понижавайки интеграционния му потенциал. Това пък, на свой ред, е пречка за развитието на търговията, инвестициите и икономическото сътрудничество между страните от региона, които, при това, се нуждаят от определена диверсификация. Високото ниво на заплахата за сигурността в черноморските страни можем да определим като най-разрушителният фактор за съвместните усилия.

4. Влияние на външно-регионалните сили и регионалните организации

Черноморският регион се характеризира с демонстрация на сила в политиката на главните заинтересувани страни, като Съединените щати, Русия и ЕС. Повечето анализатори твърдят, че темпът на Черноморското сътрудничество отразява темпа на развитие на отношенията между Русия и Запада(между Русия и ЕС). Значителна част от дневния ред на двустранните отношения на ЕС и Русия, и САЩ–Русия има пряк ефект върху черноморската политика, когато обсъжданите въпроси се отнасят до сигурността, въоръжените сили в Европа или до тероризма. За разлика от конкуренцията в годините на Студената война, новата среда може да се характеризира с Русия, защитаваща регионалното си статукво, изправена пред „революционния“ Запад, целящ разширение на своите политически, икономически и модели на сигурност на изток и на юг. Американският интерес към демократичното разширяване може да се окаже траен, но той не се приема безрезервно от Москва или от Анкара. Сред факторите, които

усложняват ситуацията и създават напрежение, както по отношение на политиката, така и по отношение на икономиката е преносът на каспийски нефт през тази зона.

Списъкът на видовете регионални схеми и програми в Черноморския регион е дълъг и разнообразен, което показва, че има не само една парадигма на черноморското сътрудничество. По-скоро съществуват два конкретни типа. Първият представлява сътрудничество, водено от международни организации и включва междудържавни програми и проекти. Вторият тип сътрудничество включва вътрешнорегионални структури, с широка политическа подкрепа, които също се отнасят до различни сектори, области и дейности.

Най-значителният параметър е бъдещото развитие на отношенията на Черноморския регион с ЕС, чиито решения имат пряко въздействие върху регионалната икономика. Съюзът е от решаващо значение като пазар за страните от региона и е негов основен източник на финансиране, кредитиране, инвестиции и официалната помощ. Продължителният икономически спад в ЕС се отразява негативно върху перспективите за растеж в целия регион, а бързото му възстановяване би било двигател за черноморските икономики. Спорен е обаче въпросът, дали въздействието му върху регионалното сътрудничество в Черно море носи повече ползи, отколкото вреди. Негативните последици от политиките на ЕС се изразяват в това, че те значително подкопават значението на други формати като секторните работни групи на ОЧИС за опазване на околната среда и транспорта. Съществуващото отношение на Съюза отразява относителната незначителност на регионалните организации.

В тази връзка вместо да поддържа многостранни схеми, ЕС трябва слее своите собствени политики. Новият мултилатерализъм в Европа трябва да се раздели с логиката на разширяването и да придобие глобална визия и значение. ЕС трябва да бъде устойчив в изпълнението на секторните партньорства, както е предвидено в Черноморското взаимодействие и по-специално да ускори изпълнението на три конкретни партньорства – в областта на енергетиката, околната среда и транспорта.

Политиката на САЩ и НАТО също влияе в голяма степен на отношенията между черноморските държави. Липсата на военно-стратегически паритет между Русия и НАТО представлява ключов дестабилизиращ фактор за регионалното сътрудничество. В политиката на Вашингтон липсва регионална визия, с ясен набор от цели и стратегии. Независимо от това, САЩ са активни във въпроси като „замразени конфликти“, управление на гражданското общество, икономически реформи, и енергетика. Предвиждат се инициативи за насърчаване изграждането на демокрацията,

за укрепване на върховенството на закона, улесняване на търговията, за сътрудничество в сигурността и борбата с различните регионални заплахи. Когато става въпрос за изпълнение обаче не всички програми могат да бъдат бързо реализирани.

Вторият тип сътрудничество в региона включва вътрешно регионални структури, с широка политическа подкрепа, които се отнасят до различни сектори, области и дейности. Те са инициирани от крайбрежните държави и се считат за основните институционални изразители на Черноморското сътрудничество. Регионът е изпълнен с множество структури и програми, които се появяват след края на Студената война. Те включват политически и икономически организации като ОЧИС, ГУАМ, Общността на демократичния избор(ОДИ) и Черноморския форум.

Макар че е най-значимата и с дългогодишен опит черноморска организация, пред ОЧИС стоят много проблеми за разрешаване. Бавните и неефективни процедури за вземане на решения изискват съществен преглед на стратегията и начина им на функциониране. ОЧИС, независимо от своите слабости, притежава правилните инструменти и елементи да бъде всеобхватна регионална рамка за сътрудничество. Независимо от критиките до този момент само ОЧИС, като всеобхватен междуправителствен формат в региона, предлага надеждна регионална връзка и успява да поддържа минимални нива на консенсус между своите членки.

Съществуват две различни, но не изключващи се взаимно предложения, които могат да бъдат взети предвид. Едното от тях е, че ОЧИС, както и други институции, трябва да избягват висшата политика и срещите на високо равнище, а да дадат път на неправителствените заинтересувани страни. Това би трябвало да допринесе за по-лесно заобикаляне на ефектите от продължителните конфликти. Другото предложение е за основаването на регионален форум за сигурност – Черноморски регионален форум по подобие на форума на АСЕАН, където ще може да се обсъждат въпроси, свързани със сигурността. Като се има предвид риска от нестабилност в региона, такава предложение заслужава внимателно обмисляне. Високото ниво на диалога за политика и сигурност не трябва да се избягва напълно, а да се поддържа и развива като паралелен процес. Не е лесна задача да се балансира между необходимостта от по-широк политически ангажимент и разбирането, че само „ниското ниво“ на основата на проектни подходи има по-голям шанс да успее в области, където проблеми със сигурността все още съществуват. Във връзка с това ОЧИС трябва да осигури подходящия форум, където само такъв „двоен подход“ може да се окаже успешен.

Регионалните инициативи постепенно се умножават и започват да покриват почти всички възможни области на взаимодействие, но сътрудничеството в региона все още е разпокъсано в сравнение с други области в Европа. Напредва интегрирането в някои технически области като околна среда, научни изследвания и технологии. Но редицата предизвикателства, които възпрепятстват тези процеси, продължават да съществуват и дори се усложняват. Извън дилемата за сигурността, която подкопава сътрудничеството, има функционални или ендеогенни проблеми в съществуващите схеми, които включват: мудност при идентифициране, оценяване и изпълнение на регионалните инфраструктурни проекти; слаба междусекторна координация, липса на водещи проекти, символ на напредъка в регионалното сътрудничество; ограничени суми за изследвания и информация; недостатъчна мобилизация на ресурсите; ограничено участие на, частния сектор и на гражданското общество.

Оставаме с впечатлението, че регионът е кошер на международна дейност със стратегическо, икономическо и политическо значение. В действителност това разпространение на организации трябва да се разглежда на фона на припокриващи се програми, регионално съперничество и напрегнати двустранни отношения в съчетание с недостатъчен институционален капацитет за предприемане на големи проекти с регионално значение. Трудно е да се установи степента, в която инициативите с регионален произход си взаимодействат и доколко те са синхронизирани с глобалните тенденции. Повечето държави от региона участват в много от тези процеси и организации едновременно. Това води политиката им до объркване и до загуба на ресурси и намалява потенциала за изграждане на капацитет в стратегически области като търговия, околна среда, енергетика, наука и технологии и транспорт. Липсва разбирането, че националните приоритети може да се подсилят от регионални интереси. Важно е отделянето на ресурси за изпълнение на проекти с дългосрочен характер и от взаимна изгода и те да бъдат финансирани в рамките на региона, за разлика от изключителното им финансиране от външни източници. Зависимостта от това външно финансиране размива сърцевината на целите на регионалното сътрудничество и обезкуражава участието на местни партньори.

5. Инвестиции в енергетика и енергийна сигурност, транспорт и иновации

Черно море и крайбрежните територии са изключително важен комуникационен и транспортен възел, през който минават доставките на петрол и газ. Инвестициите в енергетиката и енергийната сигурност заемат централно място в регионалните

стратегии на Черно Море и са ключови моменти от влиянието, оказвано върху региона от по-отдалечените региони, включително Централна и Източна Азия, Каспийско море и Близкия изток. В съвременен контекст, новите енергийни проекти, по-специално маршрутите за петрол и газопроводите, улавят вниманието на стратегите във и извън региона като част от конкурентната голяма игра в цяла Евразия. Именно затова, за контрола над енергийната търговия се борят такива държави като Русия, Турция, САЩ и, донякъде, Румъния, както и организации като НАТО и ЕС. Въпросът за енергийната сигурност се базира основно на конфликта на интереси между Русия и повечето страни от ЦИЕ (включително и черноморските). Поради тези причини, крайбрежните държави трябва да положат усилия за разнообразяване доставките и източниците на енергия, с цел да се намали зависимостта им от Русия. При справянето с тези проблеми, черноморските страни не трябва да действат самостоятелно, а да търсят начини за сътрудничество в региона чрез бизнес връзки, свободната търговия, защита на околната среда, и морската сигурност, борба с трансграничната организирана престъпност, трафика на хора и борбата с тероризма. От черноморска гледна точка ускоряването на разпространението на енергийните маршрути свързва региона с по-отдалечените райони едновременно и в икономически и политически смисъл. Този процес също така доведе по-широк кръг от участници в региона – инвеститори и потребители. Транспортът също играе важна роля за насърчване на търговията, инвестициите и туризма в рамките на Черноморския регион. Този сектор се развива най-добре от всички останали в региона, защото проектите се осъществяват не само на хартия, а в действителност. Успехът на черноморските държави зависи от конкретното и ефективно изпълнение на общите проекти. Има три емблематични черноморски проекта от голямо значение, които са свързани с развитието на транспортните връзки. Това са: проектът за Черноморска кръгова магистрала, проект за развитие на морските магистрали и проект за улесняване на автомобилните превози на товари.

Изключително важна е необходимостта от нови инвестиции, за да се отговори на нарастващото глобално търсене на енергия. Значителен риск за сигурността на енергийните доставки е, че политическите рамки могат да попречат на инвестиционния капитал да бъде мобилизиран и насочен към най-ефективните такива или към проекти за икономия на енергия. Предизвикателството се състои в намаляването, доколкото е възможно, на тези политически рискове чрез създаване на благоприятен инвестиционен климат, основан на откритост, последователност и не допускане на дискриминация.

Успешното ПЧП изисква добре работеща регулаторна и институционална среда, която улеснява най-пълноценното използване на ресурсите на партньорите. Необходимо е да бъде изменено съществуващото законодателство с цел насърчаване на чуждестранните инвестиции в ПЧП проекти в Черноморския регион. Също така са задължителни изменения и допълнения в законите за обществени поръчки, в бюджетни и данъчни закони, за да отговарят на специфичните нужди на ПЧП. Развиват се инициативите на международни организации в развитието на публично-частното партньорство, особено препоръчителните политики и програми за изграждане на „Екип от специалисти по публично-частни партньорства“ на Икономическата комисия на ООН за Европа (UNECE) в сътрудничество с Регионалния Съвет за сътрудничество (СРС) и на Организацията за икономическо сътрудничество и развитие (ОИСР).

Иновациите заемат централно място в еволюцията на научно-технологична система и катализират икономическия напредък в Черноморския регион. Научноизследователската дейност и иновациите също се нуждаят от благоприятна и стабилна регулаторна среда за да привличат инвестиции и да внедряват нови идеи на пазара. Повечето от черноморските държави са развили или са в процес на развитие на иновационни структури като технологични паркове, инкубатори и др. В същото време те полагат значителни усилия да подобрят средата и да изградят институционална инфраструктура, подходяща за правилното функциониране на националната иновационна система. Въпреки, че много регулаторни и административни практики, засягащи научно изследователската дейност и иновациите, почиват основно върху мерките на всяка една от черноморските държави, има шанс за обмяна на добри практики между тях.

Практиката е доказала, че както на национално, така и на регионално ниво, университети с утвърдени традиции в изследователската дейност, повеждат останалите по пътя на иновации и растеж в целия регион. Същия ефект може да забележим и в икономиките в региона, които имат повече от един голям изследователски център или частни компании, които се фокусират върху изследователска дейност и технологично развитие. Тези изследователски ядра мултиплицират ефекта от своята дейност, като разпространяват технологии и ноу-хау, привличат ценни кадри и се осъществява бърз обмен на информация. Всичко това създава основите на иновативна култура, която доказано е една от движещите сили на развитието. Важно е да споменем, че страните в Черноморския регион имат утвърдени традиции в образованието и науката. Тези традиции, дори поставени на заден план в условия на криза, дават на региона

конкурентно предимство, което да му помогне в усилията за промоциране на динамична иновативна среда.

Организацията за Черноморско икономическо сътрудничество (ОЧИС) се фокусира върху изграждане на капацитет и инфраструктура за научни изследвания и иновации. Ще се работи за идентифициране на иновативни начини за комбиниране на отпуснатите публични и частни фондове, основно чрез публично-частни партньорства, както и улесняване на достъпа на други налични финансови ресурси. По време на икономическа криза са необходими специални мерки, за да бъде улеснено превръщането на идеите в нови пазарни продукти и услуги, да бъдат създадени работни места и растеж, както в Европа така и в Черноморския регион. Осъществяването на ПЧП се превръща във все по-достъпен инструмент за развитие на иновационна икономика в държавите от Черноморския регион. Чрез него се увеличават инвестициите в жизненоважна инфраструктура и услуги. Тези инвестиции трябва да бъдат насочени към това, от което местните общности и бенефициенти действително се нуждаят, и да бъдат обмислени по-широки и дългосрочни социални последици.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ И ИЗВОДИ

Основните изводи в направения теоретичен анализ, са че регионалните усилия за интеграция, независимо от посоката и силата на действие, като цяло водят до увеличаване на ПЧИ, като се отварят нови сектори за инвестиции и се изравняват политиките за третиране на инвеститорите. Хипотезата, поставена в началото на изследването се потвърждава в много малка степен по отношение на Черноморския регион и този резултат се базира на въздействието на определени ограничители.

Изводите от тестването на горната констатация в региона са, че индикаторите на регионалната интеграция, които са вътрешно регионалната търговия и ПЧИ остават на скромни нива, сравнени с резултатите в други споразумения, но все пак показват стабилно нарастване. Делът на вътрешно регионалните инвестиции в общите е и показател и предпоставка за съществуващата по-ниска степен на регионализъм. Това донякъде се обяснява с факта, че черноморските държави членуват и в други по-напреднали интеграционни споразумения като ЕС и ОНД, които предизвикват ефект на търговско и инвестиционно отклоняване. Вземайки предвид това, можем да твърдим, че резултатите все пак са положителни, но далеч от очакваните. Емпиричните данни, съпоставени с данните за други региони свидетелстват за нарастване на търговията и инвестициите в рамките на региона през благоприятния период от 2000 до 2008 г.,

което отчасти се дължи на ниските изходни нива и за сравнително добро възстановяване от кризата.

Освен сравнение на статистическите данни за ПЧИ, редица ключови въпроси изискват внимателно обмисляне, за да се разбере връзката между регионалната интеграция и притока им в Черноморския регион и какво може да се направи за тяхното взаимно развитие. Разгледаните в дисертацията проблеми разкриват многобройните фактори, които възпрепятстват интеграционните отношения. Вземайки предвид многобройните инициативи и стратегии за интегриране, не можем да оспорим намерението и желанието на черноморските държави да си сътрудничат, но изпълнението на тези цели на практика остава незадоволително. Неуспехите се дължат на различни по своята същност фактори, функция на инвестиционната среда. Въпреки че размерът на пазара е ключов фактор се оказва, че образуването на по-голяма (и потенциално по-просперираща) икономическа групировка като Черноморският регион, няма как да доведе до ползи, особено по отношение на привличането на ПЧИ, тъй като липсват подходящите икономически условия и благоприятна политическа рамка.

Обстойният анализ показва, че политиката в Черноморския регион е директно зависима от стратегическия баланс между Русия и евроатлантическия Запад в усилията им да преследват конкурентните си интереси в региона. Няма реален шанс да се очаква, че Русия ще трансформира общата си политика за Черноморския регион. Вторият по важност фактор в региона – Турция, остава в състояние на противоречие между евроатлантическата си идентичност и растящият си афинитет към класически националистически и имперски модели на поведение. Липсата на трансатлантически консенсус и координация на интереси с цел създаване на обща стратегия в черноморско-каспийско-централноазиатското измерение намалява потенциала на НАТО и на евроатлантическа система за сигурност да постигат минимални успехи.

Все още има постоянно вътрешно напрежение в динамиката на вътрешните политики, които подкопават многостранното сътрудничество, а именно продължителни конфликти, сепаратизъм и неконсолидирана държавност. Световните тенденции, задвижвани от разширени опасения за националната сигурност, имат широко стратегическо влияние върху Черноморския регион и смесен ефект върху американската политика в региона. Черно море е сред регионите, които са най-силно засегнати от възможно възникване на нови конфликти и войни. Поради задълбочаването на конфликтите нараства тенденцията за запазване на суверенитета и инициативите за сигурност допълнително се политизират. Това от своя страна

затруднява търговията и стартирането на инфраструктурни проекти. Възраждащият се национализъм е очевиден и е особено смущаваща особеност на стратегическата обстановка. Той представлява заплаха за просперитета и стабилността на региона, който критично зависи от многостранните подходи в трансрегионалните политики.

По отношение на основните икономически показатели, най-важният въпрос е, до каква степен проактивното преследване на либерализация директно увеличава потоците от ПЧИ между черноморските държави и дали те нарастват (непряко) в резултат на увеличените пазарни възможности на ТНК в целия регион в резултат на търговската му интеграция. Съставът на Черноморския регион е силно диверсифициран по отношение на размера и силата на държавите, техните системи за управление, състоянието на техните икономически и финансови структури и развитието на човешките показатели. Като се има предвид това разнообразие, е трудно да се създаде цялостна схема за регионална интеграция в традиционния смисъл на думата и координиране на инвестиционната политика, поне в краткосрочен план.

Разразилата се глобална финансова и икономическа криза, която продължава вече няколко години, силно засегна и икономиките в Черноморския регион, което доведе до развитието на вътрешно насочени политики, източване на ресурси и ограничаване на икономическите трансакции между местните партньори. Това не трябва обаче да бъде пречка за широко-обхватно сътрудничество, а по-скоро стимул за творческо мислене и прагматични действия. Все пак, регионът като цяло показва значителна устойчивост, която може да се окаже важна за успеха на националните политики и приоритети. Въпросите, свързани с икономическото развитие, приватизацията, привличането на ПЧИ и модернизирание на инфраструктурата трябва да бъде на първо място в дневния ред на всички държави. Преструктурирането на неефективните производства и насърчаването на предприемачеството ще стимулира растежа и ще намали големите дефицити по текущите сметки на държавите в региона.

Ключовият въпрос е дали регионалните усилия за интеграция в Черноморския регион са подходящи и жизнеспособни да обхванат основната инвестиционна дейност, либерализацията и хармонизирането на инвестиционната политика за устойчиво развитие. Съгласуваните политически подходи в редица области, са от съществено значение да се гарантира, че инвестициите допринасят за постигането на целите за развитие. Регионалните усилия за интеграция умножават предизвикателства в това отношение. Националните инвестиционни политики трябва не само да бъдат единни в

цялата регионална група, а също така да са в съответствие с регионалните правила и в други области на политиката, като търговията, конкуренцията и околната среда.

Общата политика се отнася и до ангажиране в приоритетни инвестиционни проекти в интерес на обществото. Убедителен показател за политическия ангажимент за конструктивен регионализъм е желанието на страните-участнички да разпределят ресурси за регионални проекти, съизмерими с техните възможности, и за изграждане на необходимия капацитет за съвместно управление на тези ресурси. Въпреки това, липсата или безкрайното забавяне на сътрудничеството носи само разходи за хората от региона. Те включват неблагоприятни икономически ефекти и пречки пред свободната търговия, които на свой ред забавят растежа и натрупването на благосъстояние.

Инициативите за сътрудничеството в региона има благоприятно влияние върху ПЧИ, тъй като засягат намаляването на рисковете. Безспорно е, че с развитието и задълбочаването на интеграцията, Черноморският регион убеждава инвеститорите, че неговите политически реформи са необратими и засилва степента на доверие сред тях. Преразглеждането на политиката за съседство на ЕС е предпоставка за нови стимули за черноморското сътрудничество. Съществуващите институции, които се базират на натрупания богат политически опит, осъзнават необходимостта от промени в регионалната политическа икономия. Отправната точка за разработването на политиката им е, че няма заместител за ролята на местните заинтересувани страни (държавни и недържавни такива). Държавните институции, гражданското общество и особено бизнеса, двадесет години след 1992 г. придобиват нови сили и възможности като засилват регионалните мрежи на взаимодействие. Политическите елити трябва да продължат да оказват подкрепа на регионалните усилия като абсолютно необходим контекст, в който държавните политики могат да бъдат изпълнявани по-добре. Участниците от частния сектор са най-слабите звена в процеса на сътрудничество досега. Развитието на бизнес интересите в процеса на регионализма е може би единственият начин интеграцията да се превърне в реалност в Черноморското общество. Черноморските държави трябва да въведат сътрудничеството в своите собствени национални политики, като същевременно предоставят условия на частния сектор да се развива извън държавните граници.

Степента на сигурност и икономическите проблеми в региона изискват целенасочени и постоянни усилия от заинтересуваните страни. Енергийната сигурност е водещ фактор за световното внимание към региона, но то не трябва да бъде под формата на конкуренция. Стабилният растеж на транспортните линии за нефт, и най-

вече на газ, създават условия за диверсификация на енергийния пазар от Каспийско море към Северна Африка, а Черно море е в центъра на това явление. Глобалните демографски и екологични тенденции са част от това уравнение. Географският и исторически фактор също влияят на региона, силно изложен на развитието на отношенията между ислямската и прозападната ориентация и е възможна появата на нови идеологически движения, които да попречат на интеграционните отношения.

Регионалното сътрудничество досега е използвано повече като мярка за „изграждане на доверие“, а не като истински инструмент за интегриране между партньорите. Развитието му изисква от всички черноморски държави да засилят усилията за разрешаване на старите конфликти и предотвратяването на появата на нови напрежения. Географията на сътрудничество трябва да следва принципа на функционални връзки и да се избегне подходът на разделяне на „изключителни“ зони. Състоянието на Черноморския регион и неговото значение за отделните страни показва, че много трябва да се направи, за да се гарантира, че той се развива мирно и конструктивно и че се превръща в надеждна общност, която не представлява заплаха за своите съседи. Регионалното сътрудничество не бива да бъде самоцел, а поэтапен и многостранен процес, който има дългосрочен обхват. В краткосрочен план обаче, акцентът трябва да бъде върху добре дефинирани проблеми, с конкретно постижими видими резултати, които могат да бъдат усетени и почувствани от хората.

3. НАУЧНИ И ПРИЛОЖНИ ПРИНОСИ

Обобщен е значителен по обем емпиричен материал от последните двадесет години, на основата, на който аргументирано са изведени значимостта, особеностите и обединяващите признаци на държавите в Черноморския регион, и настъпилите промени в икономическото и политическото му развитие.

Обосновани са нови аспекти на регионалната икономическа интеграция и притока на ПЧИ в Черноморския регион. Основен акцент е поставен върху процесите на регионалната интеграция и нейното влияние върху привличането на инвестиции.

Систематизирани са теоретични положения, формулирани в трудовете на чуждестранни и български учени, посветени на изследването на научните и практически проблеми в развитието на Черноморския регион, международните икономически отношения, регионалната икономическа интеграция и ПЧИ. Адаптирана е методика за отчитане на ПЧИ, като те са класифицирани въз основата на различни критерии. Дефинирани са насоките на инвестиционната политика в държавите от региона и техните стратегии за привличане на ПЧИ, като са формулирани изводи за влиянието на ПЧИ върху приемащите икономики.

На основата на подробен анализ на притока на ПЧИ са формулирани тенденции в динамиката и структурата на инвестициите, както и отраслите с най-силен инвестиционен интерес. Изведени са основните източници на инвестиции в Черноморския регион в сравнение с други региони. Направена е оценка на сегашните и бъдещи възможности за сътрудничество и инвестиции в областта на енергетиката и транспорта. Поставен е акцент върху ролята на публично-частното партньорство за успешното осъществяване на социално значими и иновационни инвестиции.

Аргументирани са насоките за подобряването на инвестиционния климат в Черноморския регион и са открити бариерите, създаващи неприемлива и враждебна среда за ПЧИ. Дефинирани са особеностите на интеграционните процеси между страните в региона и ефектите от сключени споразумения. Изведен е многомерният характер на връзката между ПЧИ и интеграцията, като се очертават насоки за взаимното им развитие. Предложена е визия за преодоляване на проблемите на черноморските страни в условията на световна финансова криза. Очертани са възможностите за по-добрата съвместна работа на институциите, международните и регионалните организации и частния бизнес.

4. СПИСЪК НА ПУБЛИКАЦИИТЕ

1. **Златева, Н.** Икономически трансформации в Черноморския регион// Сборник с доклади от научна конференция: „Политически и икономически трансформации в 21 век“, Университетско издателство ВСУ „Черноризец Храбър“, 2013, с.47-59

2 **Златева, Н.** Преки чуждестранни инвестиции в Черноморски регион// списание „Икономическа мисъл“, кн. 3/2014, с. 105-126

3 **Златева, Н.** Публично-частно партньорство в Черноморския регион// под печат в Сборник на Четвърта национална научна конференция за докторанти „Публично-частно партньорство – инструмент за развитие на иновационна икономика“, УНСС, 2013